

RUSÇADAN KOPYALANAN EMİR KIPLİ FİİL BİÇİMLERİNDEN TÜRETİLEN SAHACA FİİLLER*

Setsu FUJİŞİRO¹

Çeviri: Musa SALAN²

ÖZ

Bu çalışmada Sahacaya Rusçadan kopyalanan emir kipinde çekimlenmiş fiil biçimleri, bunlar ile morfolojik ve analitik yolla türetilen Sahaca fiiller listelenmekte, bu kopyalama şeklinin diğer Türk dillerinde ve Tunguz dillerinde görülüp görülmediği araştırılmakta ve bunun genetik mi yoksa çevresel karakteristiktikten mi kaynaklandığı irdelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sahaca, Rusça kopyalar, fiil kopyalama

Fujişiro, Setsu. "Rusçadan Kopyalanan Emir Kipli Fiil Biçimlerinden Türetilen Sahaca Fiiller". çev. Musa Salan. *Siberian Studies (SAD)* 4.9 (2016): 41-69.

Fujişiro, Setsu. (2016). Rusçadan Kopyalanan Emir Kipli Fiil Biçimlerinden Türetilen Sahaca Fiiller. çev. Musa Salan. *Siberian Studies (SAD)*, 4 (9), s.41-69.

*"Якутские глаголы, заимствованные из русского языка, образованные от повелительных форм русских глаголов", Linguistic Research, Kyoto University Linguistics Circle, 1991, C. 10, ss. 168-193.

¹ Prof. Dr., Kobe City College of Nursing, Faculty of Nursing, Course of Nursing, Department of Communication Studies, setsu(at)tr.kobe-ccn.ac.jp. I want to express my sincere thanks to dear Fujishiro for having permitted me to translate his study and having helped me to revise some typos made in original paper (M.S.).

² Arş. Gör. Dr., Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, musasalan(at)yahoo.com.

SAKHAN VERBS DERIVED FROM COPIED IMPERATIVE FORMS OF RUSSIAN VERBS

ABSTRACT

This papers lists verb forms in imperative mood copied from Russian into Sakha language, and morphological and analytical verbs derived from those copies. In addition, it is discussed whether this copying way occurs also in the other Turkic languages and Tungusic languages, and examined whether it stems from genetic or environmental characteristic.

Keywords: Sakhan language, Russian copies, verb copying

Sibirya'nın merkezinde yaygınlık kazanmış olan Saha dili, Rusların Sahalılar ile karşılaştığı tarih olan 17. yüzyılın ortalarından bugüne dek Rus dili ile sıkı bir ilişki içinde olmuştur. Bunun bir sonucu olarak da Saha dilinde Rusçadan kopyalanan pek çok sözcük bulunmaktadır.

P. A. Sleptsov (1975)'un belirttiği üzere, bunların yüzde 80'e yakını ad türünde, geriye kalanı ise sıfat, fiil ve diğerleridir. Bu Rusça fiillerin, emir kipinin teklik ikinci şahıs çekiminde kopyalandığı dikkat çekmektedir. Saha dilindeki kopya Rusça fiiller aracılığıyla; Rusça ile etkileşim hâlinde olan Türk ve Tunguz dillerindeki oluşumlar ile Sahacadaki siyasi ve toplumsal kavramlar dolayısıyla ortaya çıkan yeni kopya sözcükleri karşılaştıracamız.

Bu makalenin amacı, söz konusu kopyalama yolunun genetik mi yoksa çevresel karakteristiktan mi kaynaklandığını saptamaya çalışmaktır.¹⁾

1. Öncelikle P. A. Sleptsov'un görüşünü belirtelim:

“Türk dilleri için karakteristik olan fiillerin master biçiminde fiil kopyalanması Saha dilinin hiç de aşına olduğu bir şey değildir. Sahacada; Rusça emir kipinin teklik ikinci şahsı ile çekimlenmiş az sayıda kopya fiil işletilmektedir.” (1975: 147).

Saha dilinde fiil yapımının en üretken yolu isimden fiil yapan -LAA²⁾ ekinin kullanımındır. Rusçadan fiil kopyalanırken, bu ek ile fiil türetilmiştir:

buortu-la- “bozmak, mahvetmek” *портить* (emir k. t. 2. ş. = *порти*)

Diğer yol ise yardımcı fiiller olan *gın-* ve *buol-* aracılığıyla gerçekleştirilir. *gın-* “etmek, yapmak” ve *buol-* “olmak” fiilleri isimler ile birlikte kullanılmakta ve isimler ile yapılan kombinasyonlar ile çatı görevinde fiil elde edilmektedir. Fiil yapımında, emir kipinin teklik ikinci şahsında çekimlenmiş Rusça fiiller temelinde çatı gösterilir:

Sah. *buortu gın-* “bozmak, mahvetmek” (emir k. t. 2. ş. = *порти*)

buortu buol- “bozulmak, mahvedilmek” (emir k. t. 2. ş. = *портись*)

teberdii gın- “onaylamak” (emir k. t. 2. ş. = *утверди*)

teberdii buol- “onaylanmak” (emir k. t. 2. ş. = *утвердись*)

Bu iki yol da Saha dili içerisinde fiil yapımı için sıklıkla kullanılır.

Aşağıdaki bölümde Rus dilinden yapılan fiil kopyalamasının nasıl gerçekleştiğini ele alacağız.

1. 1. Kopyalama tipleri.

Saha dilinde birkaç fiil kopyalama tipi gözlemlenmektedir.

a) Rusça fiilin Sahacaya fiil olarak kopyalanması

1) Rusça fiil (emir k. t. 2. ş.) + -LAA eki

--> Sahaca fiil

2) Rusça fiil (emir k. t. 2. ş.) + yardımcı fiil (*gın-*, *buol-*)

--> Sahaca fiil

3) Emir kipi çekiminde olmayan Rusça fiil (bitimli) + sıfır (hiçbir şey)

--> Sahaca fiil veya yüklemsel zarf

Örnekler:

Rus. *походить* (Şimdiki zaman 1. şahıs çekimi: *похожу*)

--> Sah. *poχod'uu gın-* “bir kimseye veya bir şeye benzemek”: 1998³⁾

Rus. *кончал* (*кончатъ* fiilinin eril/nötr geçmiş zaman çekimi) + -laa

--> Sah. *χançaallaa-* “stok tüketmek”: 3307

Rus. *не видал* (*видатъ* fiilinin olumsuz eril/nötr geçmiş zaman çekimi)

--> Sah. *nyımıdaal* “kesinlikle değil”: 1747

b) Rusça ismin Sahacaya fiil olarak kopyalanması

1) Rusça isim + -LAA eki --> Sahaca fiil

Rus. *повар* “aşçı” + -daa

--> Sah. *buorbardaa-* “yiyecek veya içecek servis etmek”: 550

Görüldüğü üzere en çok rastlanan ve en üretken olan tip b)-1)'dir. a)-3) tipi ise oldukça seyrek. Dolayısıyla bu tipleri incelemeyi bırakıp sadece a)-1) ve a)-2) tiplerinin analizi ile devam edeceğiz.

1. 2. Rusçadan kopyalanan Sahaca fiiller.

Saha dilinde, Rusça leksik birimler veya Rusça kökleri temelinde yapılan fiil türetiminde -LAA ekinden istifade edilir. -LAA eki çoğunlukla isimlere eklendiği için, fiil kopyalamasında emir formundaki fiil, isim olarak addedilmektedir. Bu noktada şu problem tebarüz eder. Burada ele alınan fiillerin Rus dilinde paralel soyut isimlerinin olduğu dikkatimizi çekmektedir:

ТОЛКОВАТЬ -- ТОЛКОВАНИЕ

терпеть -- терпение

Eğer Saha dilinde bu isim türündeki sözcükler kopyalanmış olsaydı, o sözcükler ile türetim yapılmış olması varsayılabilirdi:

**tolkovanie-laa*- "yorumlamak, açıklamak"

**terpenie-laa*- "katlanmak, sabretmek"

Ancak, Saha dilindeki mevcut durum şöyledir:

tolkuy-daa- "düşünmek"

terpey-daa- "katlanmak, sabretmek"

Bu da Rusça emir kipi çekimindeki fiillerin Saha dilinde eylemi veya fiilin durumunu gösteren isimler gibi kullanıldığına tanıklık etmektedir.

Saha dilinde fiillerden isim türeten birtakım ek bulunur. Bunlardan en üretkenleri, -üü (-ii, -uu, -öö) ve -aahun (-eehin, -oohun, -ööhün⁴) ekleridir:

bar- "gitmek" --> *bar-u* "gidiş, yürüyüş"

olol- "oturmak" --> *olol-uu* "oturuş"

çamnaa- "hareket etmek" --> *çamn-aahun* "hareket"

(Bk. Korkina 1982: 117-118)

Sahacanın bu ekleri Rusça fiiller kopyalanırken kullanılmazlar. Modern Rus dilinde, bu eklerin işlevini soyut isim yapan *-ация* ve *-ние* ekleri sağlarlar.

Saha dilindeki Rusça fiil kopyalaması emir kipinin taban form olarak kullanılması ile meydana gelir. Böylece bu taban, isim olarak hareket eder. Hakikaten, Sahacadaki fiil tabanı, emir çekimindeki Rusça form ile bütünüyle örtüşür: Ör. *bar-* - *идти*, *bar* - *иди*. Fakat Rusçada bu tür fiil tabanları isim olarak işlev görmezler. Bundan dolayı, bu noktada Saha dili konuşanlarının Rusça fiilleri fiil olarak düşünüp düşünmedikleri cevapsız bir soru olarak kalmaktadır.

Aşağıda; Rusçadan kopyalanan, Saha dilinde ek yoluyla veya eksiz bir şekilde türetilen bir dizi fiili sıralayıp bunun yanı sıra sözcük yapımı vasıtasıyla kullanılan küçük bir grubu da vereceğiz.

1. 3. Saha dilindeki kopya Rusça fiiller iki gruba ayrılabilir:

1) Rusça fiilin emir kipi biçimi + Sahaca eki *-LAA*

--> Sahaca fiil

2) Rusça fiilin emir kipi biçimi + Sahaca yardımcı fiil *gın-*, *buol-*

--> Sahaca birleşik fiil

Ayrıca bu iki grupta Sahacadaki yukarıda bahsedilen işlevlere uygun olarak iki alt grup oluşturulabilir:

a) İsim işlevini yerine getirenler.

b) İsim işlevini yerine getirmeyenler.

Örnekler:

1)-a)

<u>Rusça</u>	<u>Emir k. f.</u>	<u>Sahaca</u>	<u>Anlam (Sahaca)</u>
мотать	мотай	batai: 402	dolaşıklık
		bataidaa-	dolaşmak, karışmak
пачкать	пачкай	baaçağai: 414	kirletme vd.
		baaçağai: 414	
		baaçağai: 415	
		baaçağaidaa-	kirletmek
		baaçıkaidaa-: 417	kötü yazmak
		masğaidaa-: 1534	
гулять	гуляй	güülâi: 651	gezinme
		güülâidee-	gezinmek
являть	являй	câbâlâi: 805	bildiri
		câbâlâidee-	bildirmek
		câbâlâi gın-: 805	bildiri yapmak
хвастать	хвастай	kubaaskai: 1187	gibi görünme, sahte

		kubaaskaidaa-	aldatmak
мешать	мешай	mäsäi: 1563 (mähäi: (A))	engel
		mäsäidää-	engel olmak, müdahale etmek
		(mähäidää-: (A))	
нанимать	наими	naimı: 1667	kiralama
		naimılaa-: 1667	kiralamak
думать	думай	nuumai: 1760	mana
		nuumaidaa-	düşünmek
пробовать	пробуй	poroobuidaa-: 1997	sinamak, denemek
		pruobuidaa-: 1999	
золотить	золоти	salatı: 2042	altın kaplama
		solotuu: 2272	
		solotuu gin-	yaldızlamak
		solotuulaa-	yaldızlamak
толковать	толкуй	tolkuı: 2713	yorumlama

		tolkuidaa-: 2714	yorumlamak
торговать	торгуй	torguui: 2738	ticaret, alışveriş
		torguiidaa-	ticaret yapmak, alışveriş etmek
хватать	хватай	χabitai: 3222	yakalama; merak
		χabitaiddaa-	yakalamak; merak duymak
чваниться	чванься	çımaadıс: 3715	kibir
		çımaadıстаа-	kibirlenmek, büyüklenmek
1)-b)			
{1)-a’}			
болтать	болтай	baltaidaa-: 355	sallamak, çalkalamak
		*baltai	
		Krş. baltai-	“iri kıym olmak”
баловаться	балуй(сь)	balıdaan-: 357	yaramazlık etmek
		*balı	
		Krş. balı-	“iftira atmak”
путать	путаи	buutaiddaa-: 575	birbirine karıştırmak;

		*butai	şşırtmak
		Krş. buutai “at yelesi ile dikilmiş samandan eyer”	
марать	марай	maraidaa-: 1528	karalamak, kirletmek
		*marai	
		Krş. marai- “şışmek, kabarmak”	
мотать	мотай	mataidaa-: 1536	saçmak, savurmak; harcamak
		*matai-	
		Krş. matai- “şışmek, kabarmak”	
тасовать	тосуй	tosuidaa-: 2750	karıştırmak
		*tosui	
		Krş. tosui- “gitmek veya (dışarı) çıkmak”	
кататься	катайся	çataasılaa-: 3403	yuvarlanmak
		*çatai	
		Krş. çatai- “(yemeğe) biber ekme”	

делать	делай	dyıalaidaa-: 723	dikkat vermek
		çıalaidaa-: 877	
рыть	рой	oruoidaa-: 1880	kazmak, eşmek
паять	паяй	payaidaa-: 1991	lehimlemek
настаивать	настаивай	nastaabilaa-: 1684	ısrar etmek; bastırmak; aşılmak
сверять	сверяй	säbiäräidää-: 2143	karşılaştırmak
щупать	щупай	suupaidaa-: 2357	yoklamak, yoklamak (cep)
шустовать	шустуй	suuskaidaa-: 2371	temizlemeyip yeniden doldurmak (tüfek)
тыр(ы)кать	тыркай	tırğçaidaa-: 2960	çizmek; tırmalamak
ханжить	ханжи	çançitaa-: 3307	dilenmek
чишкать	чищкай	çuskaidaa-: 3728	hapşırnak (çocuklar)
2)-а)			
служить	служи	sulusu gın-: 2335	hizmet etmek
		sulusuu	hizmet

2)1)-a)

куражиться	куражъся	kuraacıs:	bir kimseye efelenmek
		1241	
		kuraacıs:	alay etmek
		1243	
		kuraacıs	
		gm-	
		kuraacıstaa-	
маячить	маячи	mayacılaa-	alay etmek, uzaktan belirlemek
		1507	
			işaret vermek
		mayacı gm-	
			istihza
		mayacı:	
		1507	
морить	мори	moruu gm-:	neden olmak
		1593	
			ıstırap; işkence
	моришь	moruu	
			yok etmek, işkence etmek
		moruustaa-:	
		1594	

2)-b)			
портить	портъ	boortu gm-: 503	bozmak, mahvetmek
	порти		
простить	прости	birastui gm-: 622	bağışlamak, affetmek
простить	прости	parastui gm-: 1992	bağışlamak, affetmek
		bi(u)rastı gm-	
		brastii gm-: 1992	
портиться ⁵⁾	порти(сь)	puortu buol-: 2000	bozulmak (mide)
		buortulaa-	
заниматься	занимайся	sayumaaisa gm-: 2032	bir şey ile meşgul olmak
		suuumaaisa gm-: 2032	
желать	желай	salaai gm-: 2038	dilemek, istemek
сварить	свари	sabarı buol-: 2008	suyunu çekmek
святить	святи	säbätii gm-: 2142	kutsamak
святиться	святись	sibätis gm-: 2198	kutsamak
соборовать	соборуйай	sobuorubai gm-:	kutsal yağ sürmek

2257

звонить	звони	subuonyu	buol-: çalmak (çan)
		2316	çalmak
		subuonyu	gım-:
		2316	
задуматься	задумайся	sulumaası	gım- (mec.) sıkılmak; özlemek
		(buol-): 2333	
твердить	тверди	täbärdii	gım-: 2610 tekrarlamak, telkin etmek
твердиться	твердись	täbärdis: 2610	
терпеть	терпи	täppi	gım-: 2639 katlanmak, sabretmek
треснуть	тресни	tiriäsni	buol-: 2684 çatlamak
тыкать	тыкай (?)	tıççaidaa-: 2964	tıkamak
		tıççaidaa-	
	тычь	tıçı	gım-: 2964 kızdırmak
уходить	уходи	uçadıi	gım-: 3100 aldatmak
		uçadı	gım-
		uçaçadıi	gım-: 3100
кадить	кади	çadıi	gım-: 3230 tütsü yakmak

тянуть	тяни	çanii gin-: 3603	sürüklemek; döşemek
чинить	чини	çınıı gin-: 3719	onarmak

Rus dilinden gelen başka kopya leksik birimler de var; ancak bunların Saha diline girişleri isim olarak gerçekleşmiştir.

переметать	переметай	bärämädäi: 432	heybe
		pärämädäi: 1994	
ужинать	ужинай	uusunai: 3090	akşam yemeği

Daha önce değinildiği gibi, Sahaca ek -LAA çoğunlukla isim türündeki sözcüklere eklenmektedir. Dolayısıyla emir kipi biçimindeki fiil de isim gibi düşünülmektedir. Bu kopyalama durumunu genel olarak iki işleyişe ayırmak mümkündür:

İŞLEYİŞ A

- 1) Rusça fiilin emir kipi formu soyut isim olarak düşünülmektedir.
- 2) Yukarıda belirtilen isim türündeki sözcüklere isimden fiil yapan ek eklenir.

İŞLEYİŞ B

- 1) Rusça emir kipi formundan oluşan tabana -LAA eki eklenir.
- 2) Yukarıda belirtilen işleyiş 1)'e göre türetilen fiillerden -LAA ekinin düşürülmesi ile isim türünde sözcük teşkil edilir.

Belki de iki işleyiş de mümkün olabilir. Bununla birlikte işleyiş A, diğerinden (B) daha olasıdır; zira belirtildiği gibi, Saha dilinde, emir formundaki fiiller kopyalanma sürecinde isim türüne dönüştürülür. Bunun yanı sıra -LAA eki genellikle isimlere eklenir. Saha dilindeki Rusçadan kopyalamanın özelliklerini gruplandırılm. Bunlar, görünüşe göre yukarıda zikredilen 1)-a) ve 2)-b)'dir. Şunu söylemek gerekir ki 1)-b) tipindeki örnekler arasında uygun isim türünde varyantları

olmayanlar [alt tip 1)-a’)] vardır ve bunu fonolojik çatışma açısından izah etmek mümkündür:

Sah. *maraidaa*- “kirletmek” (< Rus. мара́й : мара́ть fiilinin emir k. t. 2. ş.)

**maray*

maray “kabarmak, şişmek; çabalamak”

Krş. Sah. *güüläidee*- (< Rus. гуля́ть: гуля́й fiilinin emir k. t. 2. ş.)

güüläi “gezi, gezme”

Yardımcı fil vasıtası ile oluşturulan fil tabanları arasında isim olarak kullanılabilenlere çok nadiren rastlanmaktadır (Bk. 2-a)). Bu durum Rus dilinden kopyalama için karakteristik gibi gözükmektedir.

Yani, Rusçadan kopyalama için aşağıda verilen iki yol olasıdır:

- 1) Rusçadaki emir kipi formu Sahacada isim olarak kabul edilmektedir.
 - 2) Bu kopya formlara isimden fiil yapan ek -LAA getirilir ya da yardımcı fiil ile bir kombinasyon kurulur.
2. Emir kipi formu doğrudan doğruya yardımcı fiil *gın-* (*buol-*) ile bir kombinasyon kurar.

Birinci yol bize, emir kipi formunun Saha diline tamamıyla isim türünde bir sözcükmüş gibi girmesinden sonraki kopyalamayı göstermektedir. Aynı zamanda ikinci yol, *isimleştirme* (“субстантивация”) yapımadan emir kipi formundaki Rusça fiilin kopyalandığı anlamına gelir. Şimdiye kadar doğrudan bu iki yolun varlığı hakkında bir açıklama görülmemiştir; ancak *gın-* ve *buol-* yardımcı fiillerini Rus dilindeki dönüşlülük eki *-ся* ile ilişkilendirme ihtimali de yok değildir.

Sonraki bölümde, Rusça fiil kopyalamanın yukarıda belirtilen tiplerinin sadece Saha diline özgü olup olmadığı meselesini incelemeye çalışacağız. Burada meseleyi üç maddede ele almak kaçınılmaz gibi gözükmektedir:

- 1) Rusça fiiller diğer Türk dillerine nasıl kopyalanır;
- 2) Söz konusu dil, Sahacanın durumuna benzer olarak, Rusça ile toplumsal, geçici ve bölgesel durumlar dolayısıyla temas kurduğu koşullarda Rusça fiilleri nasıl kopyalamıştır;

3)Rusça fiiller, Sahacaya çağdaş sosyal koşullar içinde mi kopyalanmaktadır.

2. Rusça fiillerin diğer Türk dillerine kopyalanması.

Rusça ile temas hâlinde olan diğer Türk dillerinde Rusça fiil kopyalamanın nasıl olduğu ve bu dillerin ne derecede Sahaca örneğindeki tipten ayrıldığını inceleyeceğiz. Öncelikle, Saha dilini, onun gibi Rusça ile yoğun temas halinde olan Çuvaş, Tatar ve Tuva dilleri ile karşılaştıracağız.

2. 1. Çuvaş, Tatar ve Tuva dilleri.

Çuvaş dili; geçen uzun bir süre zarfında Rus dili ile sıkı bir ilişki içinde olmuş ve bugüne değin pek çok leksik birimi bünyesine almıştır. Bu Rusça leksik birimler arasında pek çoğu isim türetimi konusunda temel teşkil eden görevler görmüştür. Bununla birlikte, Çuvaşçada, Sahacada gerçekleşen fiil kopyalaması gerçekleşmemiştir. Kopya leksik birim üzerine kurulan fiil örneği olarak, aşağıdaki şu veriler gösterilebilir:

Çuv. *intereslen-* (Rus. *интересоваться*), *avtomatizatsile-* (Rus. *автоматизировать*), *arestle-* (Rus. *арестовать*), *nagradala-* (Rus. *наградить*).

Başkurt dilinde şunlar görülür: *nagradla-* “ödüllendirmek”, *formalaş-* “biçimlenmek”.

Rusça ile yoğun kontak hâlinde olan Tatarcada da Sahacadakine benzer Rusça fiil kopyalama örnekleri görülmez.

Çuvaş ve Tatar dilleri; bölgesel ve toplumsal olarak Rusça ile farklı bir şekilde ve Sahacaya göre çok daha önce temas kurdukları için Tuvacadaki kopyalamaya bakalım. Tuva dili, Moğolca ile yoğun temas hâlinde olduğu ve bölgesel olarak Saha diline daha yakın bir konumda olduğu için, onun Rusça ile olan ilişki koşulları diğer Türk dilleri arasında Rusça-Saha dil ilişkisi örneğine en yakın olandır.

Tuvacada şimdiye kadar Rusçadan pek çok leksik birim kopyalanmış ve bunlar arasında şu tipte Rusça fiil kopyalaması da gözlemlenmiştir: *broşyurala-* (< Rus. *брошюровать*). Bununla beraber, aynı zamanda şuna da dikkat edilmelidir ki Tuvacanın Rusçadan fiil kopyalama şekli Sahacanınki ile aynı değildir.

Yukarıda belirtilenlerin yanı sıra diğer Türk dillerinde fiil kopyalama olmakla birlikte, Rusça fiil üzerine kurulan sözcük türetimi şu şekilde olur:

“isim” + “isimden fiil yapan ek”. Fakat diğerleri içinde Sahacaninkine benzer bir kopyalama bulunmaz. Örneğin, Kumukçada: *radiolaştır-* (Rus. *радиофицировать*), *elektrikleştir-* (Rus. *электрифицировать*): Bk. SSCB Milletlerinin Dilleri (*Языки народов СССР*), C. 2, s. 209; Kırım-Tatarcasında: *kooperativleştir-* (Rus. *кооперировать*), *planlaştır-* (Rus. *планировать*): Bk. a.g.e.: 257.

2. 2. Sahacada Rusça leksik birim kopyalamanın en yaygın tipi “Rusça isim” + “-LAA eki” ile yapılan fiil türetimidir. Bu tipteki fiil yapımı sadece Sahacada değil, diğer Türk dillerinde de görülmektedir ve bunun yanında Rusçanın kendi içinde de Sahacaninkine benzer bir kopyalama şekli vardır: Rus. *планировать* = “план” + “fiil yapan ek -(ир)овать”.

İsim + isimden fiil yapan ek yolu ile gerçekleştirilen bu kopyalama şekli Tunguz dillerinde de görülmektedir.

Bilindiği üzere, çoğunlukla en kolay ve en sık kopyalama isim türündeki sözcüklerde meydana gelmektedir. Bir dilde, bir nesnenin anlamını karşılayan leksik bir birim yoksa, yani o nesne, söz konusu dilin konuşanı tarafından bilinmiyorsa, doğal olarak o nesne ile birlikte o nesneyi ifade eden sözlük birimi de dilin bünyesine alınır. Sibiryalı dilleri olan Sahaca, Evenkice ve diğerlerinde, Ortodokslik ve endüstri ile alakalı sözcükler çok yaygın biçimde Rusçadan kopyalanmıştır. Bu kopyalanmış isim soylu sözcükler de söz konusu dil içerisinde başka bir cümle unsuruna; file, zarfa ve diğer gramatikal birimlere dönüşürler. Bunun sonucunda fiil kopyalaması nadiren kendi orijinal biçimi ile ortaya çıkar. Bu eğilimin aksine, Sahacada tam da bu fiil kopyalaması gözlemlenir. Böylece, incelenen Türk dillerinde Sahacaninkine benzer bir kopyalamanın olmayışı Rusça ile farklı temas koşulları ile açıklanabilir.

Yani, Sahacaya özgü olan iki kopyalama tipi açısından, bu durum Türk dilleri içinde özel bir yer işgal etmektedir. Bununla ilintili olarak, sonraki bölümde Sahaca gibi Rusça ile sıkı ilişki içinde olan Sibiryalı Tunguz dillerini ele alacağız.

3. Sibiryalı Tunguz dilleri ile karşılaştırma

Bu bölümde, Saha dili ile Sibiryalı Tunguz dillerinde görülen Rusça fiil kopyalama yollarını karşılaştıracacağız. Veriler TMS ve Mireeva (1968)'den alınmaktadır.

3. 1. Tunguz dilleri

Evenkice, Evenki dilleri ve diğerlerini içine alan Tunguz dilleri; önceleri merkezî Sibirya'nın tamamına yayılmış durumda idi; ancak sonradan, Saha dili bu bölgede hâkim dil olmaya başladı ve Tunguz dillerinin merkezî bölümdeki yerini elinden aldı. Bu süreç içinde leksikal sahada olduğu gibi diğer sahalarda da Evenkice ile Sahaca arasında karşılıklı etkileşim meydana gelmiştir. Evenkice, bir taraftan Sahacanın diyalektlerinin oluşmasına yardımcı olurken, diğer taraftan kendisi Sahacanın çok büyük etkisi altında kalmıştır. Bu ilişkinin doğası, Rusça ile Sahaca arasındaki kontağın mevcut durumunu anımsatmaktadır. Bununla bağlantılı olarak şunları incelemek ilginç olacaktır:

- Tunguz dilleri, özellikle uzun yıllar Sahaca ile Yakutia'da birlikte yaşayan Evenkice, tarafından ne tür leksik birimler kopyalanmıştır?

- Sahacadaki kopya leksik birimlere benzer unsurlar gözlemlenmekte midir?

- Sahacanın kine benzer bir kopyalama şekli var mıdır?

3. 2. Rusçada kopyalanan Tunguzca fiiller.

TMS içinde, Tunguzca tarafından kopyalanan 360'ı aşkın leksik birim örneği bulunmaktadır. Bunların arasında fiil teşkili için kaynak vazifesi gören 70'ten fazla leksik birim mevcuttur. Benzer birimler, ya Evenkicede ya Evencede ya da her ikisinde de vardır⁶⁾. Bu gerçek, Evenki ve Even dillerinin Rusça ile içinde buldukları yakın ilişkiye işaret etmektedir.

3. 3. Evenki ve Even dillerinde fiil yapımı.

3. 2. numaralı maddede belirtildiği üzere, kopya leksik birimler Evenkiceye girmenin yanı sıra Evence ve hatta diğer bütün Tunguz dillerine de girmiştir. *Языки народов СССР* adlı yayının beşinci cildinde kopya sözcükler şu şekilde anlatılmıştır: “Rusların kuzeydoğu Asya'ya gelmeleri ile (yaklaşık 17. yüzyıl), Rusça sözcükler Even diline, özellikle onun doğu diyalektlerine, nüfuz etmeye başlamıştır: *urbaak* < Rus. *pyбaxa*; *kileeb* < Rus. *хлеб*; *toobar* < Rus. *моноp* vd. Kopyalar Rusça isimler ve soyadlarıdır. Ekim devriminden sonra Evence; Rusçanın siyasi, sosyo-ekonomik ve kültürel terimleri ile dolmuştur. Rusça sıfatlar *-ay*, *-ey*, *-oy* söz sonu sesleri ile (Ör. *rayonnay*, *sovetskey*, *krayevoy*), Rusça fiiller ise emir kipinin ikinci teklik şahsının çekimi ile (Ör. *golosuy-*, *vıbiray-*) ile kopyalanmıştır (s. 106)”.⁶⁾

Sahacada olduğu gibi, Evencede de Rusça fiiller emir kipinin teklik ikinci şahıs çekimindeki biçimi ile kopyalanmıştır. Hem Evenki hem de Even dilinde Rusçadan kopyalanan leksik birimler aynı olduğu için, bu iki dilin Rusça ile temas konusunda bir ortaklıklarının olduğu düşünülebilir.

Yukarıda ifade edilen düşünceye istinaden, incelememize, bunların Even diline de uygulanabilirliğini göz önünde bulundurarak Evenki dilindeki örnekler ile devam edeceğiz.

Evenkicede Rusçadan leksik birimlerin kopyalanma yolları:

1) Rusça isim soylu sözcük + -LAA

---> Evenkice fiil

2) Rusça emir kipi. t. 2. ş. çekimi formu + -LAA

---> Evenkice fiil

3) Rusça emir kipi. t. 2. ş. çekimi formu

---> Evenkice fiil

Evenkicede -LAA ekinin mevcudiyeti Sahacadan fiil kopyalamayı kolaylaştırmıştır. Yalnız, şu an bu -LAA ekinin Sahacadan mı kopyalandığı yoksa Evenkicenin kendi eki mi olduğunu söylemek imkânsızdır. Burada, 3. ve 4. yollara hakkında, “Evenkicenin Diyalektolojik Sözlüğü (*Дialeктологического словаря эвенкийского языка*)”ndeki verilerini esas alarak herhangi bir (Rusça) sözcüğün nasıl Evenki diline girdiğine hüküm vermek mümkündür: Sahaca aracılığı ile veya doğrudan. Aşağıda kaynağının Rusça olduğu Evenkice fiillerin bir tablosu verilmektedir.

<u>Rusça</u>	<u>Emir k. t. 2. ş.</u>	<u>Sahaca</u>	<u>Evenkice</u>
платок	---	blaat	bilattaa- “başörtüsü örtünmek”
мода	---	muodala-	mooda “moda”
ответ	---	---	otveetee- “cevap vermek”

клеить	клей	kileydee-	kileydee- “yapıştırmak, zamklamak”
мерить	меряй	meereydee-	meeereydee- “ölçmek”
толковать	толкуй	tolkuydaa-	tolkuydaa- “yorumlamak, açıklamak”
махать	махай	---	makaydaa- “sallamak”
баня	---	baanuk	ban`uu(-) “hamam”, “hamamda yıkanmak”
жарить	жари	uhaarulaa-	isaari- “kızartmak, kavurmak” Krş. Rus. <i>журник</i> Evk. <i>isiirin`n`k</i> “yağ”
мудрить	мудри	---	múdú-: múdüreet- “kurnazlık etmek”
наградить	награди	nagradalaa-	nagrajii-, nagradi- “ödüllendirmek”
портить	порти	buortulaa-	porti-
успеть	успей	---	uspey-

Örnek olarak Evenkice *isari-* “kızartmak, kavurmak”ı alalım. Bu sözcük, Rusça жарить’ten meydana gelmiştir. Sahaca örnek ise *ihirila-*’dır. Ekleme ünlü Evenkicede olduğu gibi Sahacada da vardır; fakat sadece Sahacada ünlüler arasında kalan ıslıksı ses tonsuz ünsüz /h/’ye döner. Bu ses değişikliğinin oluşu veya olmayışını göstermek söz konusu sözcüğün Sahaca vasıtasıyla mı yoksa doğrudan Rusçadan mı kopyalandığını bilmek ile mümkündür.

Örneğin; Rus. *мешать*, Sah. *meheidaa-* “engel olmak, müdahale etmek”, Evk. *mehey-*; Rus. *жарить*, *журник*, Evk. *isiirin`n`k* (Krş. Evk. *isari-*). Son örnek; Evenkicenin fiili emir kipi teklik şahıs formunda doğrudan Rusçadan kopyalandığını,

Sahacanın ise hiçbir etkisinin bulunmadığını göstermektedir. *наградумь* fiili ile ilgili başka bir örneği alalım. Burada Sahaca; Rusça *награда* sözcüğünü kopyalamış ve -LAA eki yardımıyla *nagrada*- fiilini türetmiştir. Aynı örnekte Evenkicede, Rusça fiil (tabanda /j/ sesi ile de) emir kipi çekimindedir.

Evenkicede Sahacadan kopyalanmış çok sayıda leksik unsur vardır; fakat bu dille Rusça *баня* sözcüğü hem de fiil olarak kullanıldığı için *banya*, *porti-*, *uspey-* gibi sözcükler de eşzamanlı olarak dikkatleri kendi üzerine çekmektedir. Eldeki örneklerden *porti-*, *uspey-* ve -LAA eki taşımamakta ve bu da göstermektedir ki Evenkice, Rusça fiili doğrudan doğruya emir kipi teklik ikinci şahıs formunda kopyalamıştır.

Bu bölümde, Evenkice örnekleri üzerinde Tunguz dillerinde Rusça fiillerin nasıl kopyalandığını inceledik. Buna göre saptanan, Evenkicede Rusçadan kopyalanan leksik unsurlar arasında Sahacanın kopyalama yoluna benzer şekilde kopyalanan örneklerin mevcut olduğudur. Bunun Evenkiceye özgü bir kopyalama yolu olduğuna dair çıkarım yapmak henüz mümkün gözükmemektedir; ancak, belirtildiği gibi, bu yolla türetilen sözcüklerin tamamı Sahaca vasıtasıyla kopyalanmamıştır. Dillere giriş yolları farklı olsa da, her iki dille de Rusçadan kopyalanan leksik birimler hem anlam hem de biçim açısından ortak bir karakter taşırlar. Bu da gösterir ki, Sibiry dillerinin Rusça ile temas kurmaya başladığı 17. yüzyıldan bu yana, Rusça bütün Sibiry bölgesinde birlikteliği ve türdeşliği karakterize etmiş, onun Sibiry dilleri ile sıkı bir ilişkisi olmuştur. Ele alınan Rusça fiil (emir kipi 2. teklik şahıs çekiminde) kopyalama yolları, sadece Sahacaya özgü olmayıp Sibiry dilleri için ortak bir özelliktir. Bunun yanı sıra, bu alışılmadık kopyalama yolunun Türk dillerinin yapısı ile ilgili olmayıp Rusça ile Sibiry dilleri arasındaki kontak durumu ile ilgilidir.

Bu noktada şu sorular tebarüz eder:

- Devrim öncesi ile devrim sonrası dönemler arasında bir fark var mı; kendileri içinde Rusça ile Sibiry dilleri ile kontak tipi açısından bir farklılık var mı?
- Rusçadan hangi yol ile çağdaş Sahacaya sözcük kopyalaması yapılıyor?
- Devrim öncesi ile devrim sonrası dönemler arasında ne gibi farklar belirlenebilir?

4. Rusça fiillerin Sahacaya devrim öncesi ve devrim sonrası dönemlerde kopyalanması.

Özetle söylemek gerekir ki çağdaş Sahacada şu yol ile kopyalama nadiren gözlemlenir: “Rusça fiil (emir kipi t. 2. ş.)” + “-LAA” --> Sahaca fiil. Aradan çok zaman geçmese de, iki dönemi kıyaslamak değişimin sınırlarını ortaya çıkarmaya imkân tanıyabilir. Bu bölümde, asıl üzerinde durulacak konu kaynağı Rusçada bulunan bu Sahaca fiillerin oluşum şeklidir. Pekarski’nin sözlüğünde, Sahacada isim soylu sözcük olarak kullanılan ve -LAA eki ile fiil yapımına kaynaklık eden Rusça emir kipi çekimli (teklil 2.ş.) fiil örnekleri bulunmaktadır. Devrimden 75 yıl kadar bir zamanın geçmesinin ardından dil kantağının doğası değişmiştir. İki dillilik yaygınlaşmıştır. Sahacanın edebi metinlerinde Rusça sözcükler hâlâ Rusçanın imlası ile yazılmaktadır. Bunlar da Sahaca ile Rusçanın şimdiki dönemde devrim öncesi dönemden çok daha yakın temas halinde olduğunu göstermektedir. Bu durumda, daha önce Sahacaya girmemiş olan soyut sözcüklerin *-(ова)ние, -ция* vb. ekleri barındıran sözcükler) kopyalanması başlamıştır.

Sleptsov (1975)’un kopya leksik birimler listesi bu konuda söz söylemeye imkân tanır. Yakut SSÖC’de yayınlanmış çeşitli edebi kaynaklardan alınan örneklere yer veren bu listede sözcükler anlamlarına göre alt birimlere (örneğin; sanat, doğa bilimleri vd.) ayrılmakta ve sözcüklerin Sahacada ilk görüldüğü yıl belirtilmektedir.

Örnekler: Rusça		Sahaca
агитация	-->	agitaassiya, agitatsiya
восстание	-->	bastanña
командировка	-->	komandirovka
заявление	-->	sayabilanña

Bunların arasında -LAA eki ile türetilen fiiller az sayıda değildir (örneğin; агитация + -laa = *agitatsiyalaa*-). Kopyalama yolunda değişiklik olması mümkündür: emir kipi 2. teklil şahıs çekimi formundaki Rusça fiil + -LAA = Sahaca fiil --> Rusça isim soylu sözcük + -LAA = Sahaca fiil. Rusça fiil kopyalama yolundaki bu değişikliğin kökeninin bölgesel ortam ile Rus ve Sibiryâ haklarının sosyal konularına dayandığını varsaymak olasıdır. Bundan dolayı, toplumsal durum -özellikle dillerin teması ve leksik kopyalama olduğunda- karakteri ile birlikte apaçık bir şekilde dile yansımış gözükmektedir.

5. Sonuç.

Sahacada olduğu şekli ile kopyalama tipleri: “Rusça fiil (emir kipi t. 2. ş.)” + “-LAA” ---> Sahaca fiil.

- i) Türk dilleri arasında sadece Sahacada gözlemlenir,
- ii) Rusça ile sıkı ilişki içinde olan Evenkice ve Evencede gözlemlenir;
- iii) Çağdaş Sahaca nadiren gözlemlenir.

Bu kopyalama yolunun çoğunlukla devrim öncesi dönemde Rusça ile kontak kurmuş Sibiryalı dillerinde gözlemlendiğini varsaymak ve bunu Sibiryalı dillerinin ortak karakteri olarak düşünmek mümkün gözükmemektedir.

Bundan sonra bu akış açısı, tarihi ve Sibiryalı halklarının sosyal konumunu onların dilleri vasıtasıyla ortaya çıkarmak üzere ciddi bir olanak sağlayacaktır.

NOTLAR

* Yazar, bu makalenin yazılmasında kendisine önemli yardımlarda bulunan Profesör M. Şogayto (Kobe Üniversitesi, Yabancı Diller) ve meslektaşısı Türkolog M. Sugahara'ya derin minnettarlığını ifade etmektedir.

1) Bu makalenin temel kaynakları.

Sahaca: Pekarskiy (1907-1930), Afanas'ev vd. (1968) = (A), Sleptsov (1972).

Diğer Türk dilleri: Adreev ve Petrov (1971), Monguş (1988), Ganiev (1984).

Tunguz dilleri: Tsintsius (1975), Mireeva (1968).

Literatürde, Rusça leksik birimlerin kopyalanması sırasında Sahacada gerçekleşen fonolojik hadiseler dikkat çekmektedir:

Örnekler:

Rus. бригада	Sah. birigeede,	Rus. область	Sah. yobalas
Rus. документ	Sah. dokumon	Rus. контракт	Sah. çantaraak

Rus. стакан Sah. ıstakaan Rus. расписка Sah. araspıska

Rus. с, ч, ж, ш, з → Sah. s

Sahaca ve Evenkice ünsüzlerinin uyumu

	<u>Sahaca</u>			<u>Evenkice</u>		
	#_	ünlü_ünlü	_#	#_	ünlü_ünlü	_#
b	+	+	-	+	+	-
p	-	-	+	+	+	+
m	+	+	+	+	+	+
d	+	+	-	+	+	-
t	+	+	+	+	+	+
n	+	+	+	+	+	+
l	+	+	+	+	+	+
r	-	+	+	-	+	+
s	+	-	+	+	+	+
ç	+	+	-	+	+	-
c	+	+	-	+	+	-
y	-	+	+	+	+	+
ñ	+	-	-	+	+	-
k	+	+	+	+	+	+
g	-	+	-	+	-	+
γ	-	+	-	-	+	-
χ	+	-	+	k	-	k
η	-	+	+	+	+	+
h	-	+	-	-	χ	-

(Romanova vd. 1975: 83)

2) -LAA ile şu varyantlar gösterilmek istenmiştir: *-laa, -lää, -loo, -löö, -taa, -tää, -too, -töö, -daa, -dää, -doo, -döö, -naa, -nää, -noo, -nöö*.

3) Numaralar, Pekarski'nin (1907-1930) sütun numaralarını gösterir. Burada ve devamında, Rus dilinin eskimiş yazımı değiştirilmiştir. Hakeza Sahacanın yazımı da değiştirilmiştir. (u = у (çeviride = c), ъ = γ, i = и (çeviride = i), j = y, ŷ = γ (çeviride = ü), ä = э (çeviride ä)).

4) Mevcut kanı bu ekin Moğolcadan geldiği yönündedir: Bk. Korkina 1982: 118.

5) Sahacada fiil yapımı (dönüştürümü) -LAA eki ile yapıldığı gibi, yardımcı fiiller *gin-* (*buol-*) ile de yapılır.

6) Ayrıca şu iki örnek de vardır: Oroç. *pokoyidu-* < Rus. покой > Sah. *pokuoidaan-* “dinlenmek” (TMS C. 2: 40); Ulç. *biçi, biçire-* < Rus. бич (TMS, C. 2: 85).

KISALTMALAR

a.g.e. = Adı geçen eser	Bk. = Bakınız
C. = Cilt	Çuv. = Çuvaşça
Ed. = Editör	Evk. = Evenkice
f. = form	k. = kip
Krş. = Karşılaştırınız	mec. = Mecazî
Oroç. = Oroçça	Ör. = Örneğin
Rus. = Rusça	s. = Sayfa
Sah. = Sahaca	t. ş. = teklik şahıs
TMS = Tunguzo-Mançurca Sözlük: Tsintsius (1975)	Ulç. = Ulçça

KAYNAKLAR

ANDREEV, İ. A., PETROV, N. P. (1971), Russko-Çuvaşskiy slovar', Sovetskaya Entsiklopediya, Moskva.

AFANAS'EV, P. S., HARİTONOV, L. N. (1968), Russko-Yakutskiy slovar'; okolo 28500 slov, Sovetskaya Entsiklopediya, Moskva.

AFANAS'EV, P. S., VORONKİN, M. S., ALEKSEEV, M. P. (1976), Saha tilm dialektologičeskey tılıca, 8500 tahsa tillaah (Dialektologičeskiy slovar' yakutskogo yazıka), Nauka, Moskva.

BARAŞKOV, P. P. (1975), Vzaimovliyanie evenkiyskogo i yakutskogo yazıkov, Nauka, Leningrad.

BÖHTLİNGK, O. (1851), Über die Sprach der Jakuten, St. Petersburg [Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series vol. 135, 1964.]

GANİEV, F. A. (1984), Russko-Tatarskiy Slovar', Russkiy yazık, Moskva.

KONSTANTİNOVA, O. A. (1968), "Evenkiyskiy yazık", Yazıki Narodov SSSR V. Mongolskie, tunguso-man'çjurskie i paleoaziatskie yazıki, Nauka, Leningrad.

KORKİNA, E. İ vd. (1982), Grammatika sovremennogo yakutskogo literaturnogo yazıka, Nauka, Moskva.

KRUEGER, J. R. (1961), Chuvash Manual (Ural and Altaic Series vol. 7), Indiana University Publications, Bloomington.

LEVİN, M. G., POPOV, L. P (Ed.) (1961), İstoriko-etnografičeskiy atlas Sibiri, AN SSSR, Moskva-Leningrad.

MONGUŞ, D. A. (1988), Russko-Tuvinskiy učebnıy slovar', Russkiy yazık, Moskva.

PEKARSKİY, E. K. (1907-1930), Slovar' yakutskogo yazıka t. I-III, San Petersburg, Leningrad. [AN SSSR, Yakutsk, 1958]

POPPE, Nicholas (1964), Bashkir Manual (Ural and Altaic Series vol. 36), Indiana University Publications, Bloomington.

POPPE, Nicholas (1965), Introduction to altaic linguistics, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.

ROMANOVA, A. V., MIREEVA, A. N. (1968), Dialektologičeskiy slovar' evenkiyskogo yazıka, Nauka, Leningrad.

SLEPTSOV, P. A. (Ed.) (1972), Yakutsko-Russkiy Slovar', 25300 slov, Sovetskaya Entsiklopediya, Moskva.

SLEPTSOV, P. A., (1975), Russkie leksiçeskie zaimstvovaniya v yakutskom yazıke, Nauka, Moskva.

ŞÇERBAK, A. M. (1980), Oçerki po sravnitel'noy morfoloii tyurskih yazıkov (Glagol), Leningrad.

TSİNTSİUS, V. İ. (1975), Sravnitel'nyy slovar' tunguso-man'ççursih yazıkov, Leningrad.

UBRYATOVA, E. İ. (1966), "Yakutskiy yazık", Yazıki narodov SSSR, II. Tyurskie yazıki, 403-427.

Yazıki narodov (1968), II. Tyurskie yazıki, Nauka, Moskva.

Yazıki narodov (1966), V. Mongol'skie, tunguso-man'ççurksie i paleoziatskie yazıki, Nauka, Leningrad.

池上 二良 (Икэгами Дз.) 「ツングース諸語 (Тунгусские языки)」 亀井
孝・河野六郎・千野栄一 編 (под ред. Камэи Т., Кооно Р., Чино Э.)
『三省堂言語学大辞典 (Сансэйдо лингвистическая энциклопедия)』第
2 卷 (т.2), pp.1058-1083, 三省堂 (Сансэйдо), 東京 (Токио), 1989.

庄垣内 正弘 (Шогайто М.) 「ヤクート語 (Якутский язык)」 『言語
(Гэнго : Язык)』 vol. 12, No. 11, 80-86, 大修館書店 (Тайшукан
шотэн), 東京 (Токио), 1983.

—— ヤクート語 (Якутский язык)」 亀井孝・河野六郎・千野栄一 編
(под ред. Камэи Т., Кооно Р., Чино Э.) 『三省堂言語学大辞典
(Сансэйдо лингвистическая энциклопедия)』第 4 卷 (т.2), pp.544-550

三省堂 (Сансэйдо), 東京 (Токио), 1992.

津曲 敏郎 (Шумагари Т.) 「エウエンキー語 (Эвенкийский язык)」
亀井孝・河野六郎・千野栄一 編 『三省堂言語学大辞典 (Сансэйдо
лингвистическая энциклопедия)』第 1 卷 (т.1), pp.884 -
886, 三省堂 (Сансэйдо), 東京 (Токио), 1989.